

**Історичний факультет
кафедра філософських дисциплін**

**Дипломна робота
магістра**

**з теми: «ІСТОРИЧНІ ПОНЯТТЯ НА ЗАНЯТТЯХ З ІСТОРІЇ В
ШКОЛІ»**

Виконала:

Студентка 2 курсу
заочної форми навчання
Сарканич Юлія

Керівник:

Найчук А. В. кандидат філософських
наук, доцент кафедри філософських
дисциплін

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2018 року

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Новітні підходи у навчанні історії	9
1.1. Технологічний підхід у викладанні історії.....	9
1.2. Форми навчальної діяльності на уроках історії.....	27
Висновки до розділу 1	44
Розділ 2. Особливості впровадження методик засвоєння історичних понять на уроках історії	45
2.1. Технологія групової творчої справи.....	45
2.2. Технологія кооперативного навчання.....	52
Висновки до розділу 2	60
Розділ 3. Інтерактивне навчання у викладанні історії із застосуванням категоріально-понятійного апарату	62
3.1. Особливості засвоєння історичних понять в системі середньої освіти.....	62
3.2. Практика застосування інтерактивних методів навчання..	72
Висновки до розділу 3	91
Висновки	92
Список використаних джерел та літератури	94
Додатки	103

ВСТУП

Актуальність дослідження. Система освіти в Україні на сучасному етапі розвитку зазнає суттєвих змін: відбувається процес її реформування в умовах гострої економічної кризи, швидкої зміни пануючого раніше типу світогляду, політичних та економічних структур, розбудови незалежної держави й відродження національної культури. Внаслідок цього перед педагогічною наукою постають важливі питання, суть яких зводиться до того, які філософсько-світоглядні ідеї потрібно узяти за основу загальнотеоретичних засад розбудови національної школи, як трансформувати ці ідеї щодо специфіки України, і в який спосіб впровадити їх в усі галузі педагогічної діяльності. Відповіді на ці запитання набувають актуальності під час організації вивчення курсу історії у школі та в процесі формування системи наукових історичних знань в учнів, адже освіта покликана допомагати особистості здобути системні наукові знання на відміну від сформованих спонтанно життєвих навичок. Відтак, освіта повинна вести людину від знання (поняття про те, чим є той чи інший предмет або явище) до пізнання (поняття про сутність, природу походження та місце предмета або явища в системі світу, фактори, процеси та тенденції їхнього розвитку).

Методика викладання історії на сьогодні організована в класно-традиційному дусі, до вимог сучасного етапу технологічного процесу адаптована недостатньо і, як наслідок, результати навчання, тобто знання, не відповідають реальній картині життя. А точніше кажучи, знання відповідають відносно реальній картині життя вчорашнього, а той позавчорашнього. Актуальність же знань як кінцевого продукту навчально-пізнавальної діяльності учнів значною мірою обумовлюється методами та формами їх здобуття і формування. Організація ж сучасної системи освіти на розвиток особистості з одного боку та на досягнення якісно-нового рівня освіченості з іншого, вимагають створення нових технологій навчання, що забезпечували б усебічний розвиток особистості та високу якість його знань.

Метою магістерської роботи є висвітлення найбільш ефективних методик використання історичних понять під час засвоєння історичного матеріалу, аналіз і розробка технологій організації групової творчої справи на уроках історії.

Для досягнення мети поставлені такі **завдання**:

- 1) проаналізувати існуючі технологічні підходи у викладанні історії;
- 2) визначити місце та роль методик засвоєння історичних понять на уроках історії, які розвивають історичне мислення;
- 3) з'ясувати дидактичну цінність використання методик засвоєння історичних понять та категорій на уроках історії шляхом вивчення передового педагогічного досвіду;
- 4) охарактеризувати основні етапи та прийоми засвоєння учнями історичних понять;
- 5) розкрити особливості та зміст інтерактивного навчання та використання кооперативного навчання на уроках історії;
- 6) проаналізувати особливості засвоєння історичних понять в системі середньої освіти.

Об'єктом дослідження є процес вивчення історії в сучасній загальноосвітній школі.

Предметом дослідження є технології впровадження понятійно-категоріального апарату на заняттях з історії в школі.

Теоретико-методологічною основою дослідження є історико-філософські підходи до розгляду історичних подій та явищ (І. Бойченко, М. Попович, Ю. Павленко та ін.), методології історії (Л. Зашкільняк, В. Потульницький та ін.); загальнодидактичні та методичні теорії визначення змісту, форм і методів навчання (А. Алексюк, Ю. Бабанський, П. Гора, І. Лернер, М.Скаткін та ін.); сучасні психолого-педагогічні теорії розвитку особистості; положення психологічної і педагогічної наук про взаємозв'язок навчання, виховання і розвиток особистості, про закономірності розвитку пізнавальної діяльності учнів основної школи; концепції демократизації,

гуманізації освіти і виховання.

Для досягнення окресленої мети і розв'язання визначених завдань була використана сукупність методів дослідження, а саме: проблемно-цільовий та історико-генетичний аналіз філософської, історичної, дидактичної та методичної літератури з проблеми дослідження; конструктивно-генетичний, на основі якого здійснювалось вивчення розвитку форм і методів навчання історії.

У роботі також застосовано загальнонаукові методи: аналіз джерел з наступним синтезом його результатів для подальшої систематизації, а також емпіричні методи: спостереження, анкетування, бесіда, порівняння, діагностичні методи (тести, анкети, опитувальники).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що у ній вперше здійснено аналіз теоретичних аспектів щодо впровадження методик засвоєння історичних понять при вивченні історії в загальноосвітній школі, технології їх застосування та зроблено спробу розробити власний підхід до практичного вирішення зазначеної проблеми.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання їх у написанні узагальнюючих праць з методики викладання історії, при підготовці студентів до семінарських і практичних занять, написанні ними рефератів, курсових робіт, підготовці повідомлень. Практичні приклади організації групової творчої діяльності школярів на уроках історії можуть бути використані вчителями та студентами при викладанні курсу історії в загальноосвітніх школах.

Джерела та література. Методичні та теоретичні основи дослідження розглядалися у безпосередньому і логічному зв'язку зі структурою процесу навчання. Такий підхід дозволив правильно побудувати процес дослідження визначеної теми. В своїй роботі ми визначаємо такі підходи розвитку вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки: радянський та пострадянський.

Перший період починається в 60-х рр. і завершується у кінці 80-х рр. ХХ ст. У цей період учені-методисти розпочинають дослідження проблеми формування історичних знань в учнів, де вперше розглядалися питання різних

форм навчальної діяльності. В радянській дидактиці інтерес до групової форми навчання з'явився у зв'язку з вивченням проблеми пізнавальної активності, самостійності учнів. У ці роки з'явилися праці Л. Аристової, М. Данилова, Б. Єсіпова. Особливо серед них слід відзначити працю І. Чередова, в якій він аналізуючи організацію праці учнів на уроці, дійшов висновку, що коефіцієнт роботи учнів на окремих уроках становить від 40% до 60%, тому вчителі, намагаючись оволодіти значними педагогічними прийомами, знову звернулися до групової форми навчальної діяльності на уроці. Саме це спричинило розробку рекомендацій щодо впровадження в практику активних методів навчання [55, с.41].

У 70-ті роки важливий напрямок досліджень загальних форм навчання був пов'язаний з навчально-пізнавальною діяльністю учнів в умовах колективної, групової, індивідуальної роботи в класі (А. Алексюк, Ю. Бабанський, І. Лернер, Х. Лійметс та ін.).

Аналіз методичних публікацій дозволив виділити такі характерні риси цього періоду:

1) здійснюються спроби розробити систему задач до історичних курсів з метою підвищення усвідомленості знань, уміння їх застосувати (Н. Дайрі, І. Лернер);

2) з'являються перші методичні напрацювання з проблеми організації групової роботи при вивченні історії.

Другий період у дослідженні проблеми організації групової творчої справи при навчанні історії розпочинається у 90-х роках ХХ століття і триває до сьогодні. Цей період позначений зміною методичних засад в історичних дослідженнях, що відповідним чином відбилося на методиці викладання історії. Відмова від марксистсько-ленінської методології призвела до певної дезорієнтації у вивченні історії. В цей період продовжують досліджуватися проблеми активізації навчальної діяльності учнів при вивченні історії, серед них важливе місце посідає проблема технологій організації навчального процесу. Цим питанням присвячено цілий ряд узагальнюючих праць та

окремих методичних статей; усі вони визначають доцільність зміни традиційної системи навчання історії новим технологічним характером її організації [7, с. 78].

Сьогодні серед усіх технологій, що є доцільними у використанні, визначають також технологію організації групової творчої справи. Цій проблемі присвячено цілий ряд статей та методичних розробок Константина Баханова [1, 5, 7]. В своїх працях він не лише в теоретичному плані визначає сутність даної технології, але й пропонує власні підходи та моделі щодо організації групового навчання. Важливе значення серед досліджень цієї проблеми займають роботи Олени Пошетун, які стосуються питань кооперативного навчання та інтерактивних методів вивчення [44-48].

Аналіз сучасного стану щодо використання даної технології при викладанні історії було зроблено на основі опублікованих у періодичній пресі матеріалів за темою дослідження. А також шляхом практичного вивчення методу організації групової роботи в практиці навчання історії [74; с. 22-24]. Останнім часом у методичній літературі також приділяється багато уваги питанням інтерактивних форм навчальної діяльності, які безпосередньо пов'язані з даною технологією навчання [1, 21, 48, 50, 52]. Іноземний педагогічний досвід з цього питання вивчався за допомогою періодичних видань та педагогічної преси. Узагальнюючою працею, що є результатом довготривалого використання такої форми організації навчальної діяльності є навчальний посібник Валентини Курилів, виданий в Україні [32, 39].

Таким чином система організації навчальної діяльності при вивченні історії, що розроблялася методичною наукою тривалий час сприяла становленню методів і прийомів навчальної діяльності, які віддавали перевагу діяльності вчителя. Тому перед сучасною методикою викладання історії стоїть завдання розробити і впровадити у навчальний процес методичне забезпечення активних форм навчальної діяльності, на основі яких учень є безпосереднім учасником навчального процесу.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були

оприлюднені на загальноуніверситетській науково-практичній конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2018 році (м. Кам'янець-Подільський, квітень 2018 р.).

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, основної частини (трьох розділів), висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків і відповідає поставленій меті та основним завданням дослідження. Обсяг роботи становить 103 сторінки, з них – 90 основного тексту, подано 5 додатків, список використаних джерел та літератури нараховує 100 найменувань.

ВИСНОВКИ

Вивчення історії в школі допомагає учням виробити правильний підхід до аналізу історичних явищ минулого і сучасного, озброює їх науковим розумінням основних закономірностей суспільного розвитку, ознайомлює з багатовіковою спадщиною людської культури. Набути справді наукових знань про окремі історичні події, явища, процеси – означає оволодіти системою понять у всіх їх взаємозв'язках та відношеннях. Засвоєння історичних понять учнями загальноосвітньої школи дозволяє не лише навчати, але й розвивати мислення школярів, аналізувати, порівнювати, синтезувати, класифікувати і врешті-решт узагальнювати історичні факти.

Правильне застосування понять учнями дає можливість підвищити якість знань: їх міцність (повноту, тривалість, легкість і безпомилковість відтворення); глибину (кількість усвідомлених суттєвих зв'язків і відношень у знаннях) та системність (усвідомлення певного об'єкта у цілому з усіма його елементами й взаємозв'язками).

Історичні поняття є більш високим ступенем організації знань, вищим рівнем узагальнення, формою історичного мислення. Головне їх призначення – організація та регулювання практичної діяльності учнів. Поняття вважаються засвоєними лише за умов їх застосування (розв'язання задач), коли учні навчаються бачити загальне у конкретному. Засвоєння понять – це тривалий і складний процес, який у своєму розвитку проходить кілька ступенів. Перший ступінь характеризується тим, що учні оволодівають ознаками, доступними чуттєвому пізнанню. Другий ступінь – проникнення у внутрішні зв'язки предмета, засвоєння ознак, властивих й іншим однорідним предметам

Щоб забезпечити якісне засвоєння понять, розвивати теоретичне мислення (яке відбувається у поняттях) необхідно відповідним чином побудувати навчальний предмет (вивчення має починатися із загальної моделі, після чого відбувається конкретизація загального). Засвоєння понять відбувається шляхом розв'язання системи проблемних завдань, які вимагають

аналізу через синтез, тобто об'єкт у процесі мислення включається у нові зв'язки і тому виступає у нових якостях, що й фіксуються у нових поняттях.

Сучасна методична наука пропонує наступні умови формування понять: наявність базових знань, їх взаємозв'язок; систематизація та узагальнення фактів; необхідність раннього введення терміну і ознак понять; розкриття поняття не ізольовано, а відбувається у зв'язку з іншими поняттями; постійне оперування поняттями; пояснення складних понять на спеціальних узагальнених уроках.

Для більш ефективного засвоєння матеріалу на уроках історії доцільно впроваджувати інтерактивні методи навчання, що в свою чергу сприяє формуванню в учнів пізнавального інтересу до вивчення історії, дозволяє вчителю враховувати особливості розвитку творчих здібностей школярів.

Для досягнення оптимальних результатів у розвитку пізнавальних навичок і творчого мислення учнів, умінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі ефективною є інтеграція інноваційних методів, поєднання різноманітних методів навчання і форм роботи учнів.

У результаті оптимального використання різних інтерактивних методів навчання змінюються позиції вчителя й учнів у навчально-виховному процесі. Із носія готових знань учитель перетворюється в організатора пізнавальної діяльності учнів, а останні стають рівноправними суб'єктами в навчанні. Водночас створюється та реалізується модель творчої особистості, яка не лише володіє навичками спілкування, розуміє історичний процес, а й вміє самостійно працювати над розвитком власного інтелекту, культури й моралі, виявляє свій творчий потенціал, що є основою успішного подальшого професійного становлення особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Джерела

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Освітня галузь „Суспільствознавство” //Історія в школах України. – 2004. – №2. – С.2-7.
2. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. 5-11 класи. Всесвітня історія. 6-11 класи. – К.: Шкільний світ, 2001.
3. Перелік програм, підручників та навчальних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в загальноосвітніх навчальних закладах з українською мовою навчання у 2004/2005 навчальному році // Історія України. – 2004. – №35, вересень – С. 27-31.

ІІ. Методичні посібники і статті

1. Баханов К. А. Организация лабораторно-практических работ по истории: 11 класс. – Запорожье: Просвіта, 1991. – 14 с.
2. Баханов К. О. Лабораторно-практичні роботи з історії України (методичний посібник для вчителів). – К.: Генеза, 1996. – 208 с.
3. Баханов К. В пошуках інноваційних технологій викладання історії //Історія в школах України. – 1996. – № 1. – С. 20-25.
4. Баханов К. Інтерактивне навчання // Історія в школах України. – 1998. – № 2. – С.31-36.
5. Баханов К. Групова робота на уроках історії // Історія в школах України. – 1998. – № 3. – С. 38-43.
6. Баханов К. Шляхом інноваційного навчання // Історія в школах України. – 1999. – № 4. – С. 17 – 19.
7. Баханов К. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 160 с.
8. Баханов К. Технологія групової творчої справи в навчанні історії у школі //Історія в школах України. – 2000. – № 1. – С. 23-29.
9. Баханов К. О. Методичний посібник з історії України. 7 клас.

Традиції та інновації у навчанні історії в школі. – К.: Генеза, 2001. – 296 с.

10. Баханов К. О. Традиції та інновації у навчанні історії в школі. Дидактичний словник-довідник. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – 108 с.

11. Баханов К. Методика викладання історії: традиції та інновації //Історія в школах України. – 2002. – № 6. – С. 9-12.

12. Баханов К. Групова робота на уроці //Історія в школах України. – 2003. – № 6. – С. 43 - 47.

13. Баханов К.О. Дослідницька робота учнів на уроках історії. – Харків: Вид. гр. „Основа”, 2004. – 132 с.

14. Баханов К. Тематичне оцінювання навчальних досягнень учнів із історії і компетентнісно-орієнтований підхід (На прикладі викладання „Історії України”, 7 клас) //Історія в школах України. – 2004. – № 6. – С. 19-25.

15. Баханов К. Учнівські компетенції як складова програма з історії для 12-річної школи //Історія в школах України. – 2004. – № 7. – С. 7-11.

16. Богданова О.Ф., Шторлін В.В., Устінова В.Ф. Трансформація принципів критичного мислення у стратегію розвитку творчих здібностей на уроках гуманітарного циклу. – К.: Києво-Могилянській колегіум, 2003. – 64 с.

17. Вяземский Е. Е., Стрелова О. Ю. Методика преподавания истории в школе: Практик. пособие для учителей. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 160 с.

18. Венцева Н. Де народжується істина? (Використання дискусійних методів на уроках історії у 7-8 класах) // Історія в школах України. – 2004. – № 7. – С.12-17.

19. Галегова О., Черкаська Л. Традиції та інновації у навчанні в школі. Методичний посібник з історії України. 7 клас // Історія України. – 2003. – № 21-22, червень. – С.27 - 30.

20. Ганаба С.О. Гуманістичний потенціал методологічного підходу школи “Анналів” / Ганаба С.О. // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: зб. наук. праць. – Вип.18. / відп. ред. М. М. Бровко,

О. П. Шутов. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2006. – С. 247–255.

21. Ганаба С. О. “Людиновимірність” історичних процесів: проблеми методології / Ганаба С. О. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2007. – №2. – С. 8–13.

22. Ганаба С. О. Проблема української історичної ідентичності на зламі тисячоліть / Ганаба С. О. // Нова парадигма: журнал наукових праць / гол. ред. В.П.Бех. – Вип. 65. – Ч.2. – К.: Видавництво НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С. 172–178.

23. Ганаба С. О. Історична пам’ять в контексті діалогу поколінь / Ганаба С. О. // Філософські науки: зб. наук. праць. – Суми: Суми ДПУ імені А. С. Макаренка, 2007. – С. 198–204.

24. Ганаба С. О. Інноваційні процеси в історичній освіті: погляд “з середини” / Ганаба С. О. // Філософські науки: зб. наук. праць. – Вип.2. – Суми: Суми ДПУ імені А.С.Макаренка, 2007. – С. 20–32.

25. Ганаба С. О. Деякі аспекти еволюції методології історичного пізнання // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць.-Вип. 412-413. Філософія. – Чернівці:Рута, 2008. – С. 51–53.

26. Ганаба С. О. Історична освіта у пошуках нового змісту / Ганаба С.О. // Філософія і соціологія в контексті сучасної культури: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – С. 92–99.

27. Ганаба С. О. Діалог як чинник “олюднення” історичної освіти / Ганаба С.О. // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія. – Вип. 16. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – С.89–94.

28. Ганаба С. О. Інтерсуб’єктивний характер історичного знання в контексті запитів сучасної освіти / Ганаба С.О. // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія. – Вип.17. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – С. 83–87.

29. Гребенюк О. Технологія проведення історичної дискусії на уроках //Історія України. – 2002. – № 37, жовтень. – С. 13-15.

30. Дидактичний словник-довідник // Історія в школах України. – 2002.

– № 3. – С.34, 43, 50.

31. Дуткевич Т. В. Психологічні основи використання інтерактивних методів навчання у процесі підготовки спеціалістів з вищою освітою // Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С.26-33.

32. Єгоров Г. Експерти, Ради Європи про форми та методи викладання історії // Історія в школі. – 2000. – № 10. – С. 8-11.

33. Журавлева О.Н. Практические занятия по истории в старших классах // История и обществознание в школе. – 2003. – № 9. – С. 47-55.

34. Завальнюк О.М. Підготовка вчителя ХХІ століття: здобутки і проблеми // Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 3-9.

35. Калинова Е. Н. Технологии коллективного способа обучения // Преподавание истории в школе.- 2004.- № 4.-С. 36-39.

36. Козин С. В. Информационные технологии в преподавании обществознания // История и обществознание в школе. – 2003. – № 3. – С. 26-32.

37. Козин С. В. Преподавание истории и обществоведение в школе // История и обществоведение в школе.- 2003.- № 3.-С. 15- 17.

38. Комаров Ю. Використання історичних джерел у викладанні історії // Історія України. – 2004. – № 36, вересень. – С. 10-13.

39. Курилів В. Методика викладання історії: Навч. посібник. – Львів; Торонто: Світ, 2003. – 248 с.

40. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти: Навчальний посібник.- К.: Центр :”Магіст- S” творчої спілки вчителів України, 1996.- С. 7-24.

41. Мисан В. Робота в динамічних парах на уроках з початкового курсу історії України // Історія в школах України. – 1996. – № 1. – С. 31-33.

42. Мочкіна Л.І., Гурко Т.С. Нестандартні уроки з історії України.

Методичний посібник. – Тернопіль: Мандрівець, 2002. – 72 с.

43. Освітні технології: Навчально-методичний посібник / За ред. О.Пехоти. – К: Генеза, 2001. – 78 с.

44. Пометун О., Гупан Н. Кооперативне навчання учнів на уроці історії (на прикладі уроку „Початок української революції”) Історія України. 10 клас // Історія в школах України. – 2003. – № 3. – С.29-35.

45. Пометун О. Інтерактивні методи навчання // Історія в школах України. – 2004. – № 4. – С.39 - 45.

46. Пометун О. Кооперативне навчання учнів на уроці історії // Історія в школах України. – 2004. – № 5. – С.55 - 58.

47. Пометун О. Після цього уроку ваші учні зможуть ..., або Поговорімо про результати навчання // Історія в школах України. – 2004. – № 6. – С.15-19.

48. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок та інтерактивні технології навчання. – К.:Генеза, 2003. – 120 с.

49. Петровский А.В. Деятельность. Коллектив. – М.: Политиздат, 1982. – 160 с.

50. Степанков В.С., Дубінський В.А.Інтерактивні методи навчання у викладанні суспільно-гуманітарних дисциплін (з досвіду роботи викладачів історичного факультету) // Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С.36-44.

51. Сотниченко В. Сучасна методика // Історія України. – 2002. – № 40, жовтень. – С. 11-14.

52. Сучасний урок. Панорама методичних ідей /Упоряд. Н.І.Харківська. – Харків: Вид. гр. „Основа”, 2004. – 128 с.

53. Труфанова О. Організація групової роботи на уроках правознавства // Історія України. – 2003. – № 5, лютий. – С. 22-24.

54. Федорчук Е.І. Впровадження інтерактивних методів навчання як шлях поліпшення підготовки спеціаліста // Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: Збірник наукових

праць. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С.10-25.

55. Чередов И. М. Формы учебной работы в средней школе.- М.: Педагогика, 1998.-160 с.

56. Хомич В. Групові форми роботи на уроках історії (методичні рекомендації) //Історія України. – 2000. – № 39, жовтень. – С. 10-12.

57. Шкуро Ю. Коли музи заговорили. Конспект уроку – літературно-художнього салону з теми „Культура кінця XVIII – першої половини XIX ст. Література та мистецтво”. Всесвітня історія. 9 кл. //Історія в школах України. – 2005. – № 3. – С. 20-22.

III. Розробки уроків, практикуми

58. Баханов К. Давня історія України. 7 клас // Історія України. – 2003. –№ 21-22, червень. – С. 28-44.

59. Булда А. А. Практична підготовка вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (етапи і особливості) / А. А. Булда. – К., 1999. – 498 с.

60. Гісем О.В., Мартинюк О.О. Історія України. 10 клас: Практикум. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. – 44 с.

61. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України. 11 клас: Практикум. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. – 40 с.

62. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія. 10 клас: Практикум. –Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. – 48 с.

63. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія. 11 клас: Практикум. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2004. – 48 с.

64. Демиденко В. К. Формирование приемов умственной деятельности учащихся при помощи конспектов и наглядных схем / В.К.Демиденко, Р.П.Цырульник // Вопросы психологии. – 1974. – № 5. – С. 88 – 97.

65. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник / І. М. Дичківська. – Київ: Академвидав, 2004. – 352 с.

66. Желіба О. В. Методика викладання історії засобами умовно-графічної наочності. Навчальний посібник. / О. В.Желіба. – Ніжин: НДПУ,

2003. – 147 с.

67. Запольська Л. Українська революція 1917-1920 рр.: проблеми і уроки. Історія України. 10 клас // 2003. – № 1, січень. – С.22-23.

68. Ігнатова І. Коли життя вимірювалось п'ятирічками. Конспект уроку на тему „Сталінська індустріалізація”. Історія України. 10 клас // Історія в школах України. – 2004. – № 2. – С. 25-27.

69. Комаров Ю. Працюємо з історичними джерелами. „Нова економічна політика: наслідки і суперечності”. 10 клас // Історія в школах України. – 2003. – № 6. – С. 16-19.

70. Короткова М.В., Студеникин М. Т. Методика обучения истории в схемах, таблицах, описаниях. – М., 1999. – С. 11-115.

71. Методи навчання історії. Методичні рекомендації для студентів спеціальності «географія-історія» Ч. 1. / Укладачі: Г. І. Александрова Г. І., Александров В.М. і др. – Мелітополь, 2001. – С. 15-21.

72. Люшин М. Хто володіє інформацією? Конспект інтерактивного уроку з курсу „МІ – громадяни України”. 10 клас // Історія в школах України. – 2004. – № 2. – С. 10-12.

73. Марченко М. Правомірна поведінка і правопорушення. Основи правознавства. 9 клас // Історія України. – 2004. – № 33-34, вересень. – С.44-47.

74. Нартов В. В., Харківська Н. І. Історія України. 5 клас: Практикум. – Харків: Веста: Видавництво „Ранок”, 2003. – 32 с: іл.

75. Нартов В. В., Харківська Н. І. Історія України. 7 клас: Практикум. – Харків: Веста: Видавництво „Ранок”, 2003. – 32 с: іл.

76. Нартов В. В., Харківська Н. І. Історія України. 8 клас: Практикум. – Харків: Веста: Видавництво „Ранок”, 2003. – 32 с: іл.

77. Нартов В. В., Харківська Н. І. Історія України. 9 клас: Практикум. – Харків: Веста: Видавництво „Ранок”, 2003. – 32 с: іл.

78. Олексин Ю. Права людини і громадянина. Основи правознавства. 9 клас // Історія України. – 2003. – № 40, жовтень. – С. 24-26.

79. Ольхіна Н. І., Діденко Н. Г., Непран Л. М., Черкаська Л. С. Історичні олімпіади. 8-11 класи. Рекомендації, завдання, відповіді. – Харків, 2004. 77 с.
80. Островський В. Данило Галицький – людина і державотворець. Історія України. 7 клас // Історія в школах України. – 2004. – № 1. – С.20-24.
81. Про викладання історії у ХХІ ст. в Європі / Бюлетень Бюро інформації Ради Європи в Україні. – 2002. – № 9; сайт: <http://www.col.kiev.ua>.
82. Про вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін у 2004-2005 навч. році // Історія і правознавство. – 2004. - № 15-16 (19-20). – С. 28-39.
83. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі: Навч. посібник / І. С. П'ятницька-Позднякова. – К., 2003. – 116 с.
84. Рагозін М. Громадянське виховання: методологія і організація у світлі європейського досвіду // Шлях освіти. – 1999. - № 4. – С. 29-41.
85. Рідний край: навчальний посібник з краєзнавства. – Харків: Гліос, 1999.- 310 с.
86. Савка О. Навчаємо в активній співпраці. „Перша спроба радянзації України”. 10 клас // Історія в школах України. – 2003. – № 6. – С.19-20.
87. Святокум О. Є. Історія стародавнього світу. Плани-конспекти уроків. 6 клас. – Харків, 2003.- 112 с.
88. Сиротинко Г.О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. – Харків: Просвіта, 2003.- 240 с.
89. Сушко В. Я. Конкурсні уроки з історії у вечірній школі: практика, пошук, проблеми // Історія і правознавство. – 2004. - № 22 (26).- С. 19-30.
90. Степанищев А.Т. Методический справочник учителя истории. – М.: Луч, 2000.- 370 с.
91. Тойнби А. Дж. Постигание истории. Пер. с англ. – М.: Логос, 1991.- 590 с.
92. Труфанова О. Суспільство. Розробки уроків з використанням інтерактивної методики викладання // Історія України. – 2003. – № 40, жовтень. – № 17. – С.23 - 25.
93. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт

педагогической антропологи. Пед. соч. в 6 т. Т. 5. – М.: ГНМИ, 1990.- 390 с.

94. Форми навчально-виховної і наукової роботи у вищій школі. – Дрогобич: Вимір, 2000. – 80 с.

95. Фрейман Г. Людина – творець історії і самої себе. Шляхи застосування соціоантропоцентричного підходу на уроках всесвітньої історії (на прикладі теми „Якобінська диктатура”). Всесвітня історія. 9 клас // Історія в школах України. – 2004. – № 3. – С.15-20.

96. Хамуляк С. Якби Центральною Радою керував я. Конспект уроку на тему „Наростання політичної боротьби в Україні в липні-жовтні 1917 р.” Історія України. 10 клас // Історія в школах України. – 2004. – № 3. – С.24-25.

97. Хлебнікова Т. М. Ділова гра як метод активного навчання педагога. – Х.: НДІ, 2003.- 190 с.

98. Шашура Л. Нестандартні уроки з правознавства у школі. – Тернопіль: Освіта, 2004.- 200 с.

99. Шашура Л. Нестандартні уроки з історії України та всесвітньої історії у школі. – Тернопіль: ОІОМ, 2004.- 320 с.

100. Шейко В. М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – К.: Знання, 2006. – 307 с.